

Bećir Macić

CIVILNO DRUŠTVO U PROCESU POMIRENJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Rezime:

Autor obrađuje jedno od krucijalnih pitanja u postratnom periodu za svaku zemlju, pa i BiH – pomirenje. Pri tome navodi da se to neće ozbiljiti u društvenom konkretumu samo od sebe, nego zahtijeva realizaciju niza preduvjeta, a prevashodno istinu o agresiji, zločinima, identifikaciju njihovih naredbodavaca i izvršioca, odgovornost sa adekvatnim sudskim procesom i izricanjem kazne, restituciju predratnih prava (povratak u svoje domove, povrat imovine, obeštećenje, obrazovni i zdravstveni sistem, adekvatnu kadrovsku zastupljenost u javnim službama i dr.), pronalazak nestalih, njihova identifikacija i dostojna sahrana, pružanje pravne, humanitarne i druge pomoći, organizovanje zajedničkih sahrana i dr.

U radu je data značajna uloga civilnom sektoru u procesu pomirenja, a prije svega nevladinim organizacijama čiji se sadržaj rada zasniva na prevazilaženju ratnih negativnih pojava u svim sferama života, a čine ih predstavnici žrtava. One su najviše zainteresirane da se navedena pitanja uspješno riješe, čime će se stvoriti uslovi za pomirenje, odnosno toleranciju i suživot, što je egzistencijalna osobenost multietničkog bića Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: pomirenje, civilno društvo, nevladine organizacije, žrtva rata, zločini, odgovornost za zločine.

Bosna i Hercegovina je sa svojim hiljadugodišnjim suživotom, tolerancijom i multietničnošću, **paradigma** svojevrzne opstojnosti na evropskim prostorima. U periodu destrukcije Titove Jugoslavije u čijoj federalnoj asocijaci je bio ovaj entitet, BiH je postala meta neviđene agresije velikodržavnih projekata (srpskih i hrvatskih), koji su upravo nastojali da razore njeno **egzistencijalno tkivo – multietičnost**, međusobno je podijele i time izbrišu sa evropske mape. Od 1991. do 1995. godine na BiH su se sručile sve ratne strahote, agresija bez presedana, čiji su rezultati bili teški zločini, počev od **genocida, pa do ostalih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava**. Neumoljive brojke to potvrđuju: Preko 150.000 ubijenih i nestalih (među njima 16.854 djece), 170.000 povrijeđenih (od čega preko 34.000 djece), 1.200.000 izbjeglica (najveća izbjeglička kriza u Evropi nakon Drugog svjetskog rata) pljačkanje i razaranje svih egzistentnih objekata, devastacija i potpuno rušenje vjerskih objekata, preko 200.000 logoraša, od čega su mnogi pobijeni, 50.000 silovanih.¹ Bosna i Hercegovina je spašena u posljednji čas, ostajući kao atipična država, s nadom da će mir odraditi svoje u smislu stvaranja novih državnih kvaliteta **samoodržive zajednice** i afirmacije onog što je do tada bilo dobro. Agresija, odnosno **međunarodni sukob** razorio je etnički kolorit Bosne, stvorio neprirodnu homogenizaciju sa vezom “tlo i nacija”, dobro uzdrmao tolerantnost i druge tradicionalne institute, kao što je između ostalog, **komšiluk, odnosno stalna i iskrena etnička, kulturna i konfesionalna upućenost jednih na druge**. Odmah nakon okončanja ratnog konflikta u opticaju se nalazi termin **pomirenje**, koji možda nije ni adekvatan, ali mu je cilj da podstakne da se u BiH, u mjeri u kojoj je to moguće, povrate viševjekovne osobenosti, prevashodno iskrena međuetnička tolerantnost i suživot. Bez obzira na manjkavost pojma pomirenje koji ne može da zahvati svu kompleksnost ovog procesa, jer simpflikuje određene stvari, u ovom radu će se on upotrebljavati, sa odrednicama koje su već navedene. Što su preduvjeti za pomirenje, šta je neophodno stvoriti u društvenom konkretumu?

Prije svega, potrebna je **istina o ratnom konfliktu**, odnosno agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, međunarodno priznatu državu, članicu UN. Upravo su međunarodne organizacije zatajile, a prevashodno UN, koje konflikt u BiH nisu nikad nazvale pravim imenom, što uvjetuje da svako izlaže svoju istinu, kako mu odgovara.

¹ Šire o ovome: Sistem ranog upozoravanja – specijalno izdanje – PRAVDA I ISTINA U BiH IZ PERSPEKTIVE JAVNOSTI, Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH, 2005, str. 7.

Istina o zločinima je ključ za pomirenje. U nekim ratnim konfliktima se pokazalo da je ignoriranje tog aspekta nanosilo veliku štetu i bilo jedan od poriva za nove sukobe. Haški tribunal, specijalni sud za počinjene zločine na području Jugoslavije, uradio je mnogo, ali svojom vremenskom ograničenošću podigao je optužnice tek protiv 161 osobe. Zločini u BiH su po svojoj disperziji i frekventnosti bili takvi da se pretpostavlja **da najmanje 10.000 osoba treba da krivično odgovara** za ono što je počinjeno u ovoj državi 1991-1995. Zbog toga je neophodno da se osposobljavaju nacionalni sudovi, kako bi se djelimično izvršio ovaj zadatak.²

Pitanje adekvatne odgovornosti za zločine je izuzetna satisfakcija za žrtve. Pravda se može označiti kao dio procesa nacionalnog pomirenja, a od ključnog je značaja da se na prostorima BiH uspostave normalni odnosi. Haški tribunal je, između ostalog istakao: „Pravda prekida ciklus nasilja, mržnje i vansudske odmazde“.³

Negiranje zločina, a posebno sudskih odluka, pa čak i onih od meritornih međunarodnih sudskih institucija, postala je svakodnevna pojava na prostorima BiH, pa i šire – Zapadnog Balkana. Sva nastojanja da se takve pojave sankcionišu sa **posebnim zakonom**, kojeg su donijele neke zemlje u Evropi, ostalo je bez uspjeha.

Povratak nasilno proganih u svoja prijeratna prebivališta može se također označiti kao važna determinanta pomirenja. Bez toga nema uvjeta da se ponovo stvori atmosfera **susjedstva, tolerancije i suživota**. Neki gube nadu da će se to ikada ostvariti, a povratak im upravo treba. Tome treba dodati **restituciju još nekih prava**, kao što je pravo povratka na posao, obeštećenje za imovinu i sl. I petnaest godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, koji ima zavidan katalog ljudskih prava, to nije urađeno, što se ne postiže ni dugim sudskim procesima. U kontekstu naznake osnovnih pretpostavki za pomirenje potrebno je spomenuti **sistem obrazovanja, pa čak i izmjenjena imena gradova i ulica, neadekvatnu etničku zastupljenost u organima vlasti itd.** Postavlja se pitanje ko je taj ko će otkloniti naznačene prepreke za proces etničkog povjerenja, odnosno pomirenja. Osim vlasti to bi trebalo da učini i **civilno društvo** čija kontinuirana aktivnost i pritisak na vlast stvara uvjete za realizaciju osnovnih ljudskih prava, posebno onih, koja su ratnim konfliktom derogirana.

² Šire o ovome: Ujedinjene nacije: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, MKSJ – Služba za komunikacije, Hag, proljeće 2007.

³ Isto.

Koje su bitne osobenosti civilnog društva? Njega čine **dobrovoljne, neovisne, neprofitne, nevladine organizacije**, odnosno „civilno društvo je onaj sistem u kojem postoje zakonom uređeni odnosi i prava građana, u kojem sistem vlasti i vladajući poredak imaju cilj da osiguraju preduvjet za slobodu, jednakost, pravednost njenih građana, a građani vlastima svojom slobodnom voljom i u demokratskom ambijentu i konkurenciji programa, stranaka i ličnosti daju legitimitet izborima“⁴. U BiH su uvjeti za civilno društvo, odnosno njegove institucije, tek stvoreni **pluralizacijom bh-društva**, da bi bili prekinuti agresijom na ovu državu, a zatim ponovo dobili u svom zamahu.

U ovom radu će se dovesti u vezu jedan organizacioni segment civilnog društva, kojeg čine nevladine organizacije koje imaju za cilj da **izdejtstvuju da vlast rješava primjereno i kontinuirano brojna pitanja i probleme koji su proizašli iz ratnog konflikta, a koji su značajni za proces pomirenja**. Ove nevladine organizacije (NVO), najčešće čine oni koji su **izgubili članove svojih porodica u ratu**, kojima su kršena određena ljudska prava. Najznačajniji broj takvih organizacija vezan je za probleme **nestalih osoba**, čiji je primarni cilj da pronađu informacije o sudbini svojih najmilijih, da se izvrši njihova ekshumacija i identifikacija. Kako i sami kažu izvjestan smiraj za njih nastaje kada se izvrši pokop, nakon čega mogu da dođu i pomole se prema svom vjerskom ubjeđenju i znaju za sudbinu svog najmilijeg. U Imeniku Udruženja porodica nestalih osoba, između ostalog, stoji:

„Patnja zbog neznanja o sudbini svojih najmilijih predstavlja svakodnevnu torturu za hiljade majki, sestara, supruga i drugih članova porodice. Danas, majke i supruge nestalih osoba, neke iz ruralnih krajeva koje nikada nisu ni sanjale o ovakvim aktivnostima, sada lobiraju donosioce odluka na najvišim nivoima domaće i međunarodne zajednice, uključuju se u dijalog kao ravnopravan partner u rješavanju konkretnih problema i predlažu preporuke za pravljenje i izmjenu određenih zakona, koji se počinju uvažavati i realizovati“⁵.

⁴ Mr. Omer Korjenić, CIVILNO DRUŠTVO I POLITIČKA DRŽAVA-Konstrukcijski potencijal nevladinog sektora u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, MOST, Broj 196 (107- nova serija), Mostar, Godina XXXI mart/ožujak 2006. <http://www.most.ba> (107/017. s.p., 5.3.2010.).

⁵ ICMP – International Commission on Missing Persons, IMENIK Udruženja porodica nestalih osoba, Sarajevo, 2003, str. 5.

Upravo je na tragu iznesenog konstatacija da je ovaj dio civilnog društva **stub pomirenja u Bosni i Hercegovini**. To potvrđuje sljedeći navod iz prethodnog izvora:

“Osnaživanje ovih žrtava da se bore za svoja prava i prava njihovih članova porodica **ne samo da doprinosi političkim i naučnim aspektima potrebnim u rješavanju ovog pitanja, nego doprinosi u poslijeratnom zacjelivanju rana i gledanju u budućnost. Konačno znati istinu o sudbini najmilijih koji su nestali i biti u mogućnosti osigurati im dostojan ukop je kritično za cjelokupan proces izgradnje mira za ove ljude i njihove zajednice.**” (bold B.M.)⁶

Iz samih naziva ovih nevladinih organizacija, može se jasno vidjeti i **sadržaj njihove djelatnosti**.⁷ Između ostalog, to su organizacije zarobljenih boraca i nestalih osoba, poginulih boraca i civila, za povratak i održiv povratak, za traženje nestalih i nasilno ubijenih, odvedenih i nestalih, šehida, poginulih boraca i nestalih civila, civilnih žrtava rata, zatočenih i nestalih branitelja itd.

Sadržaj rada ovog segmenta civilnog društva u BiH bolje se može sagledati iz njihovih **normativnih akata, prevashodno statuta**.⁸ Osnovna pitanja na koja se koncentrišu nevladine organizacije žrtava su sljedeća:

- pružanje pomoći u traženju nestalih i zarobljenih osoba, kao i u otkrivanju pojedinačnih i masovnih grobnica;
- sastanci sa predstavnicima istražnih i sudskih organa u pogledu realizacije ekshumacija i identifikacija žrtava;
- vođenje evidencije nestalih osoba, identifikovanih i neidentifikovanih posmrtnih ostataka;
- organizacija zajedničkih i pojedinačnih sahrana/dženaza;
- pružanje pravne pomoći, humanitarne i drugih oblika pomoći;
- organizacije posjeta mjestima stradanja, te njihovo prigodno obilježavanje;
- obilježavanje značajnih datuma i događaja;
- uređenje i stalno održavanje groblja gdje su sahranjene žrtve zločina;
- pružanje pomoći istražnim i sudskim organima, posebno u pogledu odabira i pripreme svjedoka;

⁶ Isto.

⁷ Isto, str. 143-144.

⁸ Pored više normativnih akata, rad ovih nevladinih organizacija je u najvećoj mjeri regulisan njihovim statutom. Statutom se uz opća pitanja regulišu i ciljevi udruženja, forme i oblici, sredstva za rad udruženja, javnost rada udruženja i dr.

- praćenje sudskih procesa optuženim za ratne zločine;
- stvaranje datoteke podataka o ubijenim, nestalim, ranjenim, logorašima i njihovim porodicama;
- organizacija svih vidova pomoći za članove porodica žrtava, djeci bez roditelja, socijalno ugroženima;
- organizacije seminara, predavanja, okruglih stolova, izložbi i drugih vidova kulturnog i literarnog stvaralaštva posebno na godišnjice stradanja;
- saradnja sa drugim srodnim organizacijama radi izvođenja zajedničkih akcija;
- stvaranje uvjeta za određene prednosti žrtava rata kod zapošljavanja, liječenja, upisa u školu, stipendija itd.
- izdavanje prigodnih monografija o stradanju žrtava rata;
- stalna saradnja sa medijima kako bi se javnost povremeno i objektivno informirala o problemima ovih organizacija i njihovog članstva.

Slične organizacije osnovane su i u drugim područjima Zapadnog Balkana gdje je bio ratni konflikt, sa sličnim posljedicama kao i u Bosni i Hercegovini.⁹ Dakle, Kosovo, BKJ Makedonija, Republika Hrvatska, Srbija i Crna Gora.¹⁰ Ovaj dio civilnog društva Zapadnog Balkana, pa i šire je razvio **saradnju**, imajući u vidu istovjetan ili sličan sadržaj programskih opredjeljenja. U vezi s tim organizovano je više **zajedničkih aktivnosti**, a posebno dogovora, kroz razne konferencije, seminare, savjetovanja i sl., što je imalo za rezultat podsticanje aktivnosti ovog segmenta civilnog društva.¹¹

Što se tiče organa vlasti u BiH, oni su kroz svoja resorna ministarstva (ministarstva za pravdu, civilne poslove, izbjeglice i sl.), nastojali da sarađuju sa ovim nevladinim organizacijama, **te zajednički pomognu realizaciju njihovih programskih ciljeva**. U pomoć nevladinim organizacijama u BiH, koje imaju u svom sadržaju rada ratni konflikt i njegove posljedice, uključile su se i strane organizacije, pri čemu posebno treba istaći **Međunarodnu**

⁹ Radi se o sljedećim sukobima: Hrvatska (1991-1995), Bosna i Hercegovina (1992-1995), Kosovo (1998-1999) i bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (2001). Navedeno prema: Ujedinjene nacije: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju..., Isto.

¹⁰ U Srbiji i Crnoj Gori nije bilo sukoba, ali su one bile vezane posebno za ratni konflikt na Kosovu.

¹¹ U planu je i osnivanje komisije (REKOM) za zemlje bivše Jugoslavije, koja bi se bavila istinom o ratnim konfliktima na ovom području.

komisiju za nestale osobe (ICTM). Ova organizacija „ima za cilj da poboljša osposobljenost Udruženja porodica nestalih osoba da efikasnije zastupaju interese svojih članova i da imaju konstruktivnu ulogu u zalaganju za brže rješavanje pitanja nestalih. (...) ICMP radi sa svim etničkim grupama koje tragaju za svojim najmilijim koji su nestali u ratnim sukobima u bivšoj Jugoslaviji u periodu 1991-1999. (...)“¹²

Ove navedene organizacije su posebnu pažnju posvetile **koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja**, organizujući se u brojna udruženja logoraša, skoro na svim nivoima ustavno-pravnog organizovanja Bosne i Hercegovine (država, entiteti, kantoni, općina). Istražujući ovu problematiku, ove nevladine organizacije su došle do podataka, koji se i dalje istražuju „da su tokom agresije na BiH 1992-1995., bila neviđena zlostavljanja civila, a oko 30.000 logoraša ubijeno je ili se vode kao nestali.“¹³

U preko **652 mjesta zatočenja**, koliko je do sada otkriveno, izvršeni su brojni oblici zločina (**utvrđeno do sada 82 oblika**), kao što su masovna strijeljanja, ubijanja vatrenim i hladnim oružjem, odmazda nad logorašima, silovanja, sakaćenja, vođenje u živi štit, prisilan rad, prisilno prevođenje u drugu vjeru i dr.¹⁴ Upravo navedene organizacije su do sada dale najveći doprinos na planu istraživanja koncentracionih logora i zločina u njima, čija istina je, također, bitan element za pomirenje, posebno u pogledu odgovornosti njihovih **osnivača, te cjelokupne upravljačke i izvršne strukture.**

Doprinos ovih nevladinih organizacija posebno se ogleda u njihovoj **pomoći sudovima**, počev od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, pa do nacionalnih i drugih sudova koji su procesuirali planere, podstrekače i izvršioce zločina. Žrtve su posebno očekivale od Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju jer kako je istakao Antonio Cassese, bivši predsjednik MKSJ-a “Pravda je neophodan dio procesa nacionalnog pomirenja. Ona je od ključnog značaja za ponovno uspostavljanje mirnih i normalnih odnosa među ljudima koji su morali da žive pod vladavinom terora. Pravda prekida ciklus nasilja, mržnje i vansudske odmazde. Zato su mir i pravda nerazdvojni.”¹⁵

¹² ICMP – International Commission on Missing Persons, IMENIK Udruženja porodica nestalih osoba, Isto, str.4.

¹³ UPOZNAJMO SAVEZ LOGORAŠA BiH, Savez logoraša Bosne i Hercegovine – Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 2003.

¹⁴ Isto, str. 49-51.

¹⁵ Ujedinjene nacije: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Isto.

Dostignuća Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) se prevashodno ogledaju u sljedećem: pravda za žrtve (podignute su optužnice protiv 161 osobe), pozvane su vođe (jedan predsjednik države, načelnici vojnih štabova i mnoge druge vođe visokog i srednjeg ranga) na odgovornost, došlo je do individualizacije (niko se ne može skrivati iza grupe), data je prilika da se čuje glas žrtava (brojna su svjedočenja), van razumne sumnje je utvrđeno mnogo činjenica u vezi sa zločinima (to je borba protiv negiranja i sprečavanje revizionističke politike), podstaknuto je jačanje vladavine prava (podsticaj pravosuđu u zemljama bivše Jugoslavije), dokazano je da je moguća djelotvorna i transparentna međunarodna pravda (osnovani su poslije MKSJ, Međunarodni krivični sud za Ruandu i Međunarodni krivični sud).¹⁶

Širok je dijapazon postupaka nevladinih organizacija koje mogu da doprinesu otkrivanju istine o događajima na području BiH. One mogu da svjedoče pred sudovima, ustupe određenu dokumentaciju i druge dokazne predmete, pomognu kod otkrivanja pojedinačnih masovnih grobnica, identifikacije ekshumiranih, otkriju identitet počinitelja zločina, oblike i načine zločina, što je sve pretpostavka za pomirenje.

Zaključak

Bosna i Hercegovina je paradigma multietničke zajednice u Evropi, suživota i tolerancije. U razdoblju disolucije SFRJ bila je napadnuta od velikodržavnih projekata, s namjerom totalne destrukcije višestoljetne strukture, podjele i u konačnici nestanka. U ime tog retrogradnog plana doživjela je brojne zločine, pa i onaj najteži – genocid nad Bošnjačkom nacionalnom zajednicom. Neki njeni iskonski instituti, prevashodno komšiluk, tolerancija, suživot, vjerski i kulturni kolorit bili su ozbiljno uzdrmani. Ipak, preživjela je i tu najveću kataklizmu u svojoj hiljadugodišnjoj opstojnosti, sa daljim nastojanjima da zadobije sve atribute moderne države, članice evropske zajednice. U tom kontekstu se postavilo i pitanje pomirenja na ovom prostoru, što je ustvari sinonim za uspostavljanje međuetničke tolerancije, suživota i demokratskih odnosa. Navedene intencije neće doći same od sebe, pomirenje je dosta kompleksan proces, koji zahtijeva da se u društvenom realitetu realizuje niz pretpostavki. Prije svega potrebna je istina o ratnom konfliktu, identifikacija oblika zločina, njihovih planera, naredbodavaca

¹⁶ Šire o ovome u izvoru navedenom u prethodnoj bilješci.

i izvršilaca, primarno sudsko procesuiranje i sankcionisanje, ekshumacija, identifikacija i dostojna sahrana ubijenih, povratak prisilno protjeranih u svoje domove, pravo na rad, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, adekvatna etnička zastupljenost u javnim službama, odšteta za uništenu imovinu, naknada za nematerijalnu štetu. Za realizaciju navedenog neophodno je da se pored vladinog sektora uključi i civilno društvo, čije osnovne značajke (dobrovoljnost, neovisnost, neprofitnost), mogu tome da doprinesu. Civilno društvo u BiH se počelo razvijati nakon uspostavljanja pluralističkih odnosa (početkom devedesetih godina prošlog stoljeća), da bi bilo zaustavljeno agresijom na ovu državu. U postratnom periodu, upravo zbog brojnih zločina, konstituisan je jedan poseban segment civilnog društva – nevladine organizacije, čiji sadržaj rada je saniranje ratnih posljedica, kao što su: organizovanje porodica žrtava, pronalaženje nestalih, dolaženje do informacija o pojedinačnim i masovnim grobnicama, pomoć pri identifikacijama, organizovanje dostojnih sahrana, pomoć porodicama žrtava, identifikacija zločina i zločinaca, zakonsko regulisanje aktuelnih pitanja žrtava, obilježavanje mjesta stradanja, publikovanje usmene historije, saradnja sa sudovima na svim nivoima i dr. Broj takvih nevladinih organizacija u BiH je respektabilan a i rezultati njihovog rada su značajni. Da bi se one u još većoj mjeri iskazale potrebna je stalna dogradnja njihovog metoda i sadržaja rada, međusobna saradnja i koordinacija, finansijska pomoć, stvaranje materijalnih i tehničkih uslova za rad. Kreativan pristup njihovom radu očekuje se i iz BiH, a isto tako i sličnih organizacija iz međunarodne zajednice. Jer, brojnost zločina na ovim prostorima zahtijeva njihov duži rad i svestranu aktivnost ■

CIVIL SOCIETY IN THE PROCESS OF RECONCILIATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Bećir Macić

Summary

The author is dealing with one of the crucial issues in the post war period for every state, and also for Bosnia and Herzegovina – reconciliation. The author alleges that reconciliation can not be realized in the social environment by itself, it requires numerous preconditions, primarily the truth about the aggression, crimes, identifications of persons who issued orders for these crimes and their perpetrators, responsibility through adequate judicial process and pronouncement of sanctions, restitution of prewar rights (return to own homes,

return of the property, reparation, educational and health systems, adequate personnel representation in public services, etc.), finding missing persons, their identification and proper funeral, providing legal, humanitarian and other aid, organization of joint funerals, etc.

This paper places great emphasis on the civil sector in the process of reconciliation, primarily the non-governmental organizations whose work is based on getting over the negative war-related occurrences in all aspects of life, which are represented by the victims. It is their primary interest that mentioned issues are resolved successfully, whereby the conditions for the reconciliation will be made, i.e. for the tolerance and conjoined life, which is the existential characteristic of the multiethnic being of Bosnia and Herzegovina.

Key words: *reconciliation, civil society, non governmental organizations, victims of the war, crimes, responsibility for crimes.*

Literatura

1. CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo 2001.
2. CIVILNO DRUŠTVO I LOKALNA DEMOKRATIJA, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo 2001.
3. ICMP-International Commission on Missing Persons, IMENIK Udruženja porodica nestalih osoba, Sarajevo 2003.
4. Mr. Omer Korjenić, CIVILNO DRUŠTVO I POLITIČKA DRŽAVA-Konstrukcijski potencijal nevladinog sektora u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, MOST, Broj 196 (107-nova serija), Mostar, Godina XXXI mart/ožujak 2006., <http://www.most.ba/107/017.asp>. 5.3.2010.
5. LEKSIKON temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije (uredili: Ivan Prpić, Žarko Puhovski, Maja Uzelac; (autori Arsen Bačić....) [et al]-Sarajevo: Fond Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1994.
6. MEĐUNARODNI PRIRUČNIK O PRAVDI ZA ŽRTVE – O korištenju i primjeni Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotreba moći, bosansko izdanje, Viktimološko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2001.
7. Sistem ranog upozorenja – specijalno izdanje – PRAVDA I ISTINA U BIH IZ PERSPEKTIVE JAVNOSTI, Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH, 2005.
8. Ujedinjene nacije: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, MKSJ-Služba za komunikacije, Hag, Proljeće 2007.
9. UPOZNAJMO SAVEZ LOGORAŠA BIH, Savez logoraša Bosne i Hercegovine – Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 2003.